

SJEVEROZAPADNA GRANICA TERITORIJALNE
RASPROSTRANJENOSTI STAROHRVATSKE ARHITEKTURE

(Tabla XI)

Nauka je u toku dosadašnje analize konstatala postojanje i rasprostranjenost historijski značajnih i kreativno visoko kvalitetnih objekata starohrvatske arhitekture na cijelom obalnom potezu, koji nastavaju Hrvati, počevši od područja južne Dalmacije pa sve do područja otoka Krka u sjevernom dijelu Hrvatskog Primorja. U sintetičkim djelima, u kojima su sistematski prikazane bogate varijacije prostornih rješenja, konstruktivnih sistema i umjetničke kvalitete na području ostvarenja starohrvatske arhitekture,¹ naznačeni objekti Sv. Donata i Sv. Krševana na otoku Krku predstavljaju ujedno sjevernu odnosno sjeverozapadnu granicu rasprostranjenosti homogenoga teritorijalnog kompleksa, na kojem je dosadašnjim istraživanjima utvrđena lokacija objekata spomenute arhitekture.

Na temelju nekih novijih istraživanja na oslobođenu tlu zapadnih otoka Kvarnera i na području Istre, koja ću iznijeti u toku ovog prikaza, postavljam kao osnovnu tematiku ove studije problem, je li spomenuta sjeverozapadna granica teritorijalne rasprostranjenosti izgradnje objekata starohrvatske arhitekture na području Kvarnera konačna, ili postoji mogućnost i potreba njezina korigiranja.

Da bismo mogli jasnije uočiti navedenu problematiku, spomenut ću osnovne elemente, koji su činili preduvjet za razvoj i definiranje specifičnih prostornih, konstruktivnih i oblikovnih ostvarenja starohrvatske arhitekture, te ću potom prikazati, na kojim užim područjima Kvarnera i Istre možemo konstatirati ovako određene uvjete razvitka specifičnoga arhitektonskog izraza našeg naroda.

Dva osnovna elementa čine podlogu za razvitak spomenutoga specifičnog, bogato variranog ansambla našega historijskog arhitektonskog izraza. Prvi je element prodor, pa ekonomska, društvena i politička afirmacija i stabilizacija hrvatskog etnikuma na sjeverozapadnom dijelu balkanskog područja u vremenu općeg raspada kasnoantikne organizacije i kulture, i to na tlu, na kojem se u to vrijeme

nailazilo na mnoge arhitektonske ostatke prethodnih kultura, što sve postepeno dovodi do pojave elementarnoga i spontanog, no u smislu arhitektonske tradicije nevještoga i čednog kreiranja pučkih majstora, prožetoga slobodnom invencijom, ali i duhovitom improvizacijom. Drugi važan element jest karakter jednog dijela novog područja, na kojem su se nastanili Hrvati, to jest onog dijela, koji uz obalu Jadrana svojim krševitim tlom pruža kamen kao primarnu građu za arhitektonska ostvarenja i time nove stanovnike Slavene prisiljava postepeno, da transformiraju način izgradnje u odnosu prema starijoj tradiciji.

Slavenska, naime, plemena (među kojima i nosioci hrvatskog etnikuma), koja na prijelazu iz VI. u VII. stoljeće, t. j. u završnoj fazi svoje migracije, prodiru preko podunavskoga, panonskog i sjevernobalkanskog područja sve do — za nas u okviru citirane problematike interesantnog — područja istočnoga obalnog pojasa Jadrana,² poznavala

² Smičiklas T., *Poviest hrvatska*, Zagreb 1882, str. 89—102.

Klaić V., *Povjest Hrvata*, Zagreb 1899, str. 25-31.

Šišić F., *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb 1920, str. 59—71.

Hauptmann Lj., *Prihod Hrvatov*, Strena Buliciana, Zagreb-Split 1924, str. 515—545.

Novak G., *Prošlost Dalmacije I*, Zagreb 1944, str. 93—94.

Grafenauer B., *Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov*, *Zgodovinski časopis IV*, Ljubljana 1950, str. 23—123.

Grafenauer B., *Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenuju Hrvata*, *Hist. zbornik V*, Zagreb 1952, str. 1—53.

Barada M., *Hrvatska dijaspora i Avari*, *Starohrvatska prosvjeta*, Zagreb 1952, str. 7—14.

Kostrenčić M., *Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava I*, Zagreb 1956, str. 93—95.

Historija naroda Jugoslavije I, Zagreb 1953.

III — 7 (Grafenauer B. i Perović D.), str. 87—88,

VI — 8 (Rojnić M.), str. 218—219.

Benussi B., *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Trieste 1924, str. 87—88, 102—106.

Kirac L., *Crtice iz istarske povijesti*, Zagreb 1946, str. 23—46.

Karaman Lj., o. c., str. 13.

Beuc I., *Osorska komuna u pravno-povijesnom svijetlu*, *Vjesnik Drž. arhiva u Rijeci I*, Rijeka 1953, str. 10, 18—20.

¹ Karaman Lj., *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930., str. 5—58.

Karaman Lj., *Pregled umjetnosti u Dalmaciji*, Zagreb 1952, str. 7—22.

su na tlu svoje prapostojbine drvo kao osnovni materijal za izgradnju arhitektonskih objekata,³ a kameni suhozid i mnogo kasniji vezani zid bili su prava rijetkost.⁴

Potpuno je stoga razumljivo, da su Hrvati, došavši u područje nove postojbine, snagom inercije nastojali zadržati tradicionalan način izgradnje u drvu, gdje je to god bilo moguće. Područje sjeverne Hrvatske, naročito između Save i Drave, pružalo je takve mogućnosti i do najnovijeg je doba održalo tradiciju izgradnje pučke nastambe od drva, a vjerojatno je u početku i područje Dalmacije, bar djelomice, pružalo iste mogućnosti.⁵

No, Hrvati, koji na obalno područje Jadrana prodiru kao stočari i poljodjelci, zaposjedaju u prvom razdoblju svoga naseljavanja nizinska plodnija područja⁶ (a istodobno im se utvrđeni gradovi i otoci u pretežnom broju uspješno odupiru),⁷ gdje u zabačenim predjelima nailaze na poluromanizirane Ilire, koje s vremenom asimiliraju.⁸

Poznata je činjenica, da su Iliri izgrađivali svoja gradišta (kasteljere) i grobove u tehnici suho-

zida⁹ te da su na isti način na području Kvarnera izgrađivali i svcje primitivne nastambe.¹⁰ Prema tome postaje razumljivo, da su Hrvati na izvangradskim perifernim područjima, u fazi početnoga kontakta s poluromaniziranim Ilirima, koje postepeno apsorbiraju i asimiliraju, od njih preuzimali vještinu izgradnje kamenim suhozidom.¹¹

Zbog spomenutoga specifičnog načina izgradnje građevina u razdoblju prve stabilizacije Hrvata na obalnom pojasu Jadrana nije moguće konstatirati autentične arhitektonske nalaze iz navedenog vremenskoga raspona, jer je, kako sam već jednom iznio,¹² upravo primitivna tehnika izgradnje suhozida, kao i vjerojatna djelomična izgradnja u drvu, jedan od faktora, što nam se nisu očuvali ostaci hrvatskoga graditeljstva iz razdoblja između VII. i VIII. stoljeća, koje bismo nesumnjivo mogli utvrditi. Kako izgradnja u drvu, održana djelomice na bazi tradicije slavenskoga etničkoga sloja, tako i izgradnja od suhozida, razvijena na bazi etničkoga stapanja ostataka poluromaniziranih Ilira s masom došljaka Slavena, isključuju gotovo svaku mogućnost identificiranja arhitektonskih nalaza iz spomenutoga razdoblja.

Drvena gradnja relativno brzo propada, a suhozid se lako razgrađuje i teško ga je točnije datirati isključivo prema strukturi izvjesnog fragmenta, te bi prema tome do takva datiranja mogao dovesti jedino neki izuzetno rijedak nalaz ostataka arhitekture iz toga razdoblja, koji bi bio direktno vezan s određenim nalazom materijalne kulture (oružje, nakit).

No, pri eruiranju razvoja graditeljstva našeg naroda kroz navedeno najstarije razdoblje njegova

³ Korošec J., Uvod u materialnu kulturu Slovanov zgodnjega srednjega veka, Ljubljana 1952, str. 107—160 (prema Niederleu, Tretjakovu, Kostrzewskom, Bartysu, Ravdonikasu i drugima). Niederle L., Slovenske starine, Novi Sad 1954, str. 95—123.

⁴ Korošec J., o. c., str. 118—141. Niederle L., o. c., str. 100, 114—115. Vinski Z., Prilog poznavanju gradišta s osvrtom na jedan nalaz u Podravini, Hist. zbornik II, 1949, str. 226.

⁵ Karaman Lj., Iz kolijevke i t. d., str. 43.

⁶ Hist. n. J., III., str. 87, 94. VI (Babić V. i Novak G.), str. 178, 183 i 190. Novak G., o. c., str. 93—95, 99. Beuc I., o. c., str. 11—12.

⁷ Hist. n. J., III, str. 87 i 89. Novak G., o. c., str. 94—95. Beuc I., o. c., str. 10.

Karaman Lj., Pregled umjetnosti i t. d., str. 13.

⁸ Hist. n. J., II (Klemenc J. i Gestrin F.), str. 42—48. III, str. 93—99. VI, str. 218.

Novak G., o. c., str. 59—65, 83—84, 88, 95. Novak G., Pogled na prilike radnih slojeva u rimskoj provinciji Dalmaciji, Hist. zbornik I, Zagreb 1948, str. 150—151.

Korošec J., o. c., str. 20, 36—37 (prema sovjetskoj teoriji o etnogenezi Slavena).

Basler Đ., Prehistorijske gradine i njihova zaštita, Naše starine II, Sarajevo 1954, str. 96.

Gušić M., O problematici etnogeneze Slavena, Hist. zbornik I, str. 279 (paralela s tezom Tolstova o slijevanju trako-ilirske grupe s novonadošlim Slavenima).

Vinski-Gasparini K., Neke pojave kontinuiteta s područja arheologije u našim krajevima, Peristil I, Zagreb 1954, str. 119—127 (kontakt kulturnih elemenata na liniji Iliri-Slaveni).

Gabričević B., Detalj autohtone komponente u našoj antici, Mogućnosti 4, Split 1956, str. 296—297.

Kirac L., o. c., str. 65, 144.

⁹ Gnirs A., Istria praeromana, Karlsbad 1925, str. 9—152.

Battaglia R., Ricerche paleontologiche e folkloristiche sulla casa istriana primitiva, Atti e memorie istr. XXXVIII/2, Parenzo 1926, str. 58—79.

Bačić B., Izvještaj o radu Arheološkog muzeja u Puli za godinu 1950, Hist. zbornik IV, 1951, str. 204—208.

Iveković Č., Dugi otok i Kornat, Rad Jug. akad., knj. 235, Zagreb 1928, str. 253—255.

Benussi B., o. c., str. 32.

Basler Đ., o. c., str. 87—98.

Basler Đ., Gradina na Ošanićima kod Stoca, Naše starine III, Sarajevo 1956, str. 79—94.

Mirosavljević V., Izvještaj o istraživanjima na otocima Lošinju i Cresu 1953. godine, Ljetopis Jug. akad., knj. 60, 1955, str. 205—214.

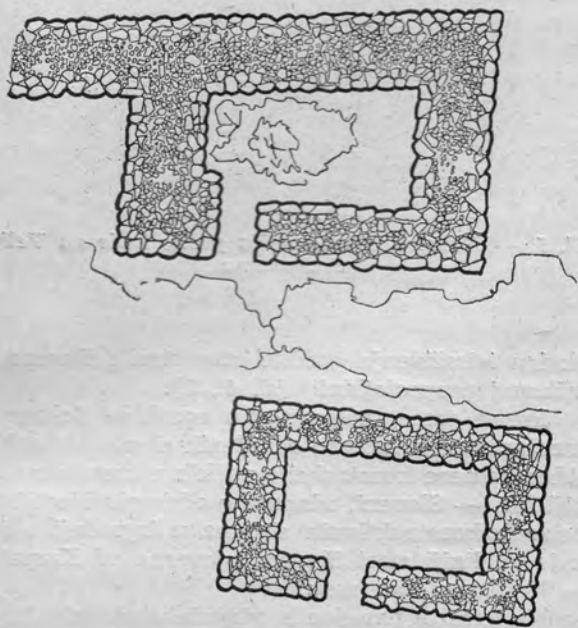
Mirosavljević V., Južno područje otoka Cresa u pretpovijesno doba, Ljetopis Jug. akad., knj. 61, 1956, str. 262—279.

Suić M., Liburnski nadgrobni spomenik, Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LIII, Split 1952, str. 69—89.

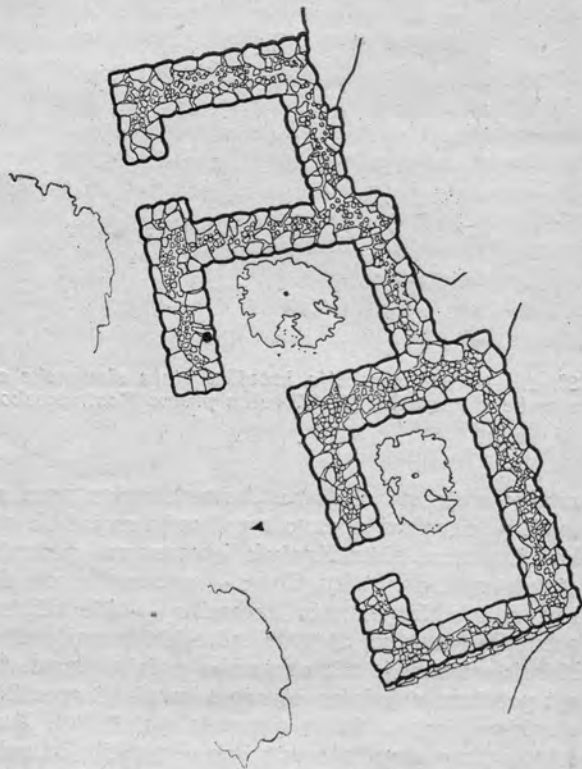
¹⁰ Mohorovičić A., Razvoj nastamba i naselja, Otok Susak, Izdanje Jug. akad., Zagreb 1957, str. 350—353.

¹¹ Mohorovičić A., o. c., str. 360—365. Mohorovičić A., Analiza razvoja pučkih nastamba na otočnoj skupini Lošinje-Cres, Ljetopis Jug. akad., knj. 60, 1955, str. 392.

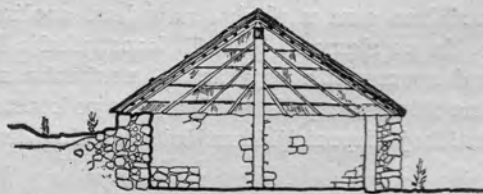
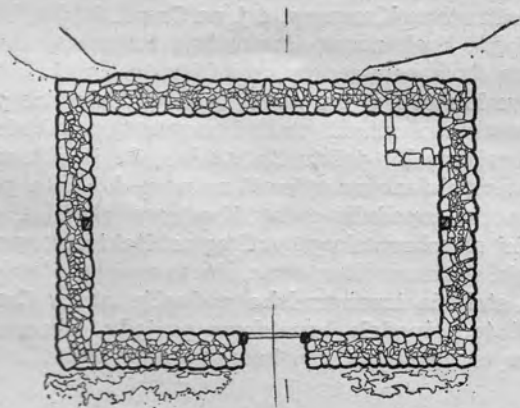
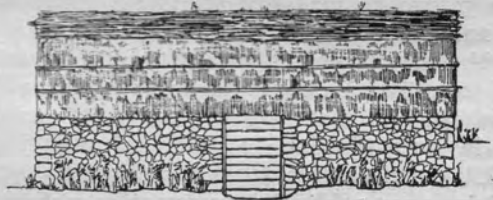
¹² Mohorovičić A., o. c., str. 393.

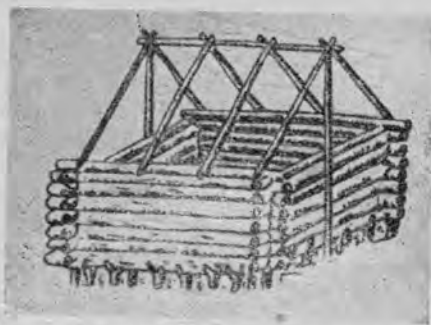
Sl. 1. — Tlocrt ilirskih nastamba pokraj Nerezina

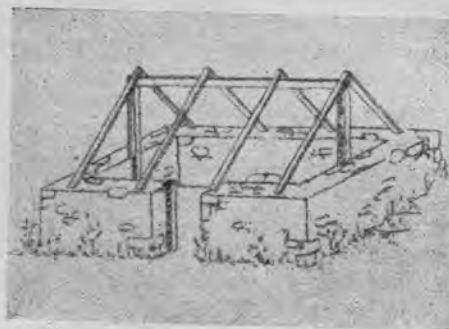
Sl. 2. — Tlocrt ilirskih nastamba pokraj Ustrina

Sl. 3. — Pučka nastamba na otočiću Vele Srakane

Sl. 4. — Konstrukcija krovišta stare slavenske nastambe u Parsecku (Po Korošcu prema Kostrzewskom)

Sl. 5. — Konstrukcija krovišta pučke kuće na Velim Srakanama

naseljavanja na obalama Jadrana mogu nam pomoći neki nalazi upravo s područja zapadnih otoka Kvarnera. Istraživajući spomenuto područje, mogao sam na otoku Cresu — na temelju paralelnog nalaza fragmenata keramike — identificirati sačuvane ostatke ilirskih suhozidnih nastamba.¹³ Karakteristika je tih nastamba pačetrovina tlocrt prostora s jednim otvorom (vrata) i specifična struktura konstrukcije suhozida (sl. 1., 2.). Paralelno s time obradio sam i tipove pučkih, od suhozida izgrađenih primitivnih nastamba našega puka na zabačenim područjima sjevernog Cresa (N'ska), zatim otočica Suska, pa Velim i Malih Srakanama¹⁴ (sl. 3. i tab. I/1.).

Provedena i prikazana komparacija pokazala je upravo frapantnu identičnost u konstrukciji, strukturi i funkcionalnoj organizaciji suhozidnih elemenata kod ostataka starih ilirskih nastamba s jedne strane, a s druge strane odgovarajućih elemenata navedenih pučkih nastamba našeg naroda, kojih se izgradnja održala sve do prvih decenija našeg stoljeća.¹⁵

Navedenom analizom mogao sam konstatirati, da je između poluromaniziranih Ilira i Slavena nesumnjivo postojao direktan kontakt, koji se jasno odrazio u procesu sazrijevanja određenih konstruktivnih elemenata i suhozidne strukture kroz fazu početnog stadija stabilizacije graditeljstva Hrvata na novom području njihova nastavanja jadranske obale.

Istodobno sam u okviru navedene analize prikazao, da su elementi drvenih konstrukcija krovišta kod spomenutih objekata — nastamba našega puka na otocima zapadnog Kvarnera po konstrukciji i statičkoj dispoziciji identični s nalazima, koji su utvrđeni na tlu sjeverno od Karpata (*Parseck*) u

okviru istraživanja graditeljstva starih Slavena u njihovoj prapostojbini¹⁶ (sl. 4., 5.).

Prema tome, posjedujemo egzaktnu dckaze o kontinuiranom razvoju određenih elemenata suhozidne kamene konstrukcije pučkih nastamba na liniji Iliri — Slaveni, odnosno o održanju identičnih drvenih konstruktivnih sistema u izgradnji objekata na liniji stari Slaveni (sjeverno od Karpata) — Hrvati na Kvarneru.

Na temelju navedenih zaključaka možemo indirektnim putem u glavnim crtama rekonstruirati oblike graditeljstva Hrvata u VII. i VIII. stoljeću. Ti su oblici po strukturi, konstrukciji i funkcionalnoj koncepciji bili gotovo identični s prikazanim nalazima pučke suhozidne arhitekture na zapadnim otocima Kvarnera, jer u tim ostvarenjima nailazimo gotovo na istovetne specifične elemente, kakve nalazimo kod starijih ilirskih odnosa odgovarajućih staroslavenskih arhitektonskih kreacija.

Razumljivo je stoga, da su se prelazna ostvarenja VII. i VIII. stoljeća kretala unutar uskog intervala variranja između prikazanih ilirskih i hrvatskih pučkih arhitektonskih definicija.

Osim ovog zaključka, za tematiku naše rasprave važna je još i činjenica, da se proces sazrijevanja prvih primitivnih oblika nastamba stare hrvatske pučke arhitekture mogao utvrditi na području zapadnih otoka Kvarnera, t. j. na Cresu, Susku, Velim i Malim Srakanama. Spomenuta činjenica ukazuje na to, da su se u ranom razdoblju doseljenja Hrvata u ove krajeve, t. j. u doba, kada je djelomice poluromaniziran ilirski etnički supstrat u zabačenim područjima bio još toliko vitalan, da je u kreativnom smislu mogao utjecati na nove došljake, počeli i na tlu zapadnih otoka Kvarnera razvijati novi oblici starohrvatskoga pučkog arhitektonskog stvaranja. Uzmemo li u obzir, da je u drugoj polovici IX. stoljeća izvangradsko područje otoka Cresa i Lošinja pripadalo hrvatskom posjedu, odnosno da je u to vrijeme Osor kao uporišna točka Dalma-

¹³ Mohorovićić A., *Razvoj nastamba i naselja*, o. c., str. 350—353.

¹⁴ Ibidem, str. 353—368.

¹⁵ Ibidem, str. 362—365.

Mohorovićić A., *Analiza razvoja pučkih nastamba i t. d.*, str. 391—393.

¹⁶ Mohorovićić A., o. c., str. 392. Mohorovićić A., *Razvoj nastamba i naselja*, o. c., str. 365, 370. Komparativni prikaz nalaza u Parsecku (prema *Kostrzewskom*) i na Velim Srakanama.

tinske teme Hrvatima plaćao odštetu za iskorišćavanje zemlje izvan gradskih zidina,¹⁷ tada postaje jasno, da se u spomenuto vrijeme na zabačenim predjelima toga otočnog tla morala već čvrsto afirmirati vještina primitivnoga hrvatskog graditelja.

Do stabilnijeg načina izgradnje arhitektonskih objekata kod Hrvata dolazi na prijelazu iz VIII. u IX. stoljeće,¹⁸ to jest u vrijeme, kada dolazi do jačega ekonomskog i političkog kontakta hrvatskog područja s gradovima Dalmatinske teme, odnosno preko njih s ostacima antiknog odnosno oblicima tada suvremenoga mediteranskog života. To je ujedno razdoblje, u kojem dolazi do vidnije društvene diferencijacije u dotad homogenoj plemenskoj strukturi Hrvata,¹⁹ što izaziva potrebu izgradnje stabilnijih sjedišta župana i knezova, odnosno razdoblje, u kojem pokrštenje donosi potrebu izgradnje sakralnih objekata stabilnije izvedbe.

Razumije se, da u takvim prilikama u rasponu od IX. do sredine XI. stoljeća dolazi do izgradnje poznatog ansambla objekata starohrvatske arhitekture, karakterizirane bogatstvom invencije, slobodom konstruktivnih rješenja, nevezanom aplikacijom pojedinih uzora i spontanošću intimnog ugođaja.

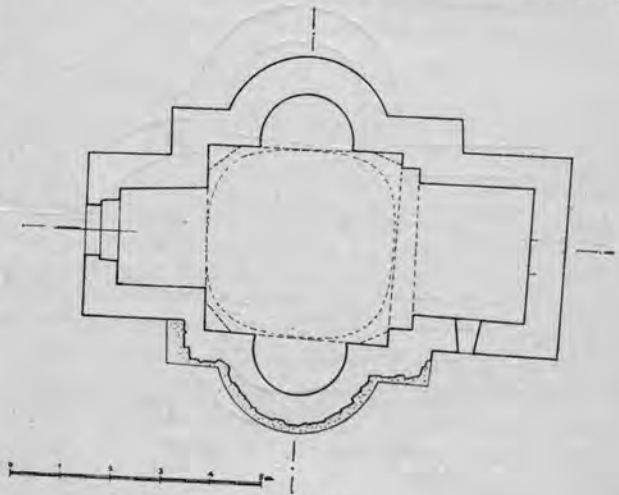
Već sam spomenuo, da se s užeg područja Kvarnera, koje prematramo, u literaturi navode dva istaknuta objekta, što su nastala u razdoblju razvoja t. zv. starohrvatske arhitekture, i to Sv. Donat istočno od grada Krka i Sv. Krševan pokraj rta Glavotok, oba na otoku Krku. Spomenuta su dva objekta prema dosad publiciranim istraživanjima najsjevernije locirani objekti, koji ulaze u ansambl starohrvatskog arhitektonskog kreiranja.

Radi jasnijeg povezivanja slobodne koncepcije ovih objekata s isto tako originalnom i slobodnom kreacijom izvjesnog broja arhitektonskih objekata, koje sam analizirao i snimio na području otoka Cres i Istre, a koje dovedim u vezu s arhitektonskom djelatnošću hrvatskog puka, u kratkim crtama iznijeti njihov prikaz.

Osnovna činjenica, na koju sam već ukazao,²⁰ a sada je želim posebno istaći, jest ta, da se izvjestan broj arhitektonskih spomenika, nastalih na zapadnim otocima Kvarnera i u Istri u razdoblju od kraja VIII. do sredine XI. stoljeća, po svojoj prostornoj, strukturalnoj i konstruktivnoj koncepciji potpuno razlikuje od tipičnih kreacija razvojne faze reprezentativne kao i pučke predromaničke arhitekture, i da su spomenuti objekti nastali u vrijeme i

na prostoru snažne afirmacije hrvatskog etnikuma na tom graničnom području Jadrana.

Među ovim specifično koncipiranim građevinama Sv. Donat na Krku istaknuti je objekt starohrvatske arhitekture, izgrađen u intervalu od IX. do XI. stoljeća²¹ i smješten istočno od grada Krka, uz sjeveroistočnu obalu zaljeva Punat. Po tlocrtnoj definiciji taj objekt predstavlja potpuno slobodnu kompoziciju,²² u biti sintezu centralnog

Sl. 6. — Tlocrt Sv. Donata na Krku

tipa, akcentuiranog snažnom i dominantnom kupolom, i bazilikalnog tipa, koji tvore dvije veličinom nejednake lađe, situirane u glavnoj osi ispred i iza centralnog dijela s kupolom (sl. 6.). U konstruktivnom pogledu naročito je karakteristična kupola; ona počiva na kombinaciji trompa i pendantifa, koji čine prijelaz od osnovnog pravokutnika podnožja na podložnu bazu kupole. Slobodna zamisao i nevješta obradba očituje se kod ovog objekta u lomljenim linijama tlocrta glavne osi, u nepravilnoj tlocrtnoj liniji podnožja kupole, koja predstavlja sredinu između kružnice i četverokuta sa zaobljenim uglovima, i u nepravilnoj strukturi originalnih dijelova zida. Nažalost, ovaj je vrijedni objekt u toku vremena postao ruševan, te su na njemu radi očuvanja u dva maha morali biti izvedeni opsežniji konzervatorski zahvati.²³ Zbog fragmentarne očuvanosti nekih originalnih dijelova nije nam nažalost potpuno jasno, kako je izgledao cje-

¹⁷ Hist. n. J., VI, str. 183, 190.

Novak G., Prošlost i t. d., str. 99.

Kostrenčić M., o. c., str. 106, 109—111.

¹⁸ Karaman Lj., o. c., str. 8—9, 16—22.

Karaman Lj., Iz kolijevke i t. d., str. 9—59.

¹⁹ Kostrenčić M., o. c., str. 81—88, 105—107.

Hist. n. J., III, str. 99—101.

VI, str. 180—181.

²⁰ Mohorovičić A., Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera, Ljetopis Jug. akad., knj. 62, Zagreb 1957.

²¹ Perc A., Popravak kupole starohrvatske crkvice Sv. Donata kod Punta na otoku Krku, Zbornik zaštite spomenika kulture, Beograd 1951, str. 58.

Polonijo M., Čuvajmo naše starine, Krčki kal., Zagreb 1939, str. 32—34.

²² Karaman Lj., o. c., str. 13, 14, 28, 31.

Karaman Lj., Pregled umjetnosti i t. d., str. 17, 19.

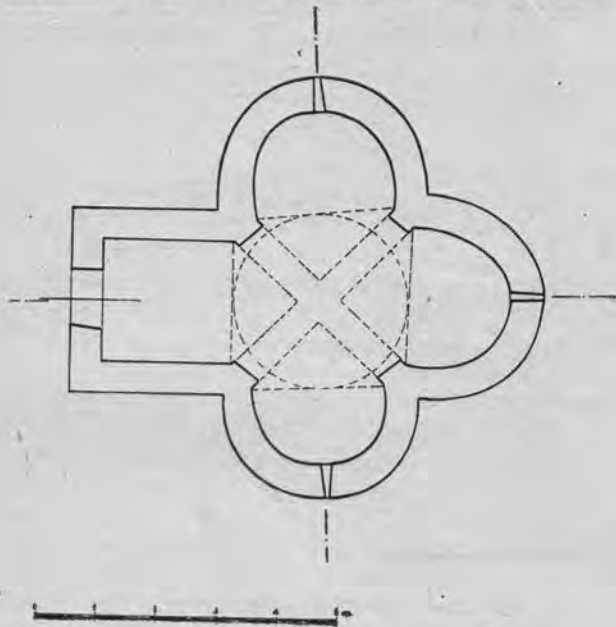
Polonijo M., o. c., str. 33.

²³ Perc A., o. c., str. 57—59.

Perčić I., Rad Konzervatorskog zavoda na Rijeci, Zbornik zaštite spomenika kulture, Beograd 1951, str. 189.

loviti korpus ovoga objekta, ali nam očuvani originalni dijelovi pružaju dovoljnu sliku pune vrijednosti ovoga historijskog i umjetničkog spomenika.

Osim Sv. Donata, kao drugi objekt iz starohrvatskog razdoblja na otoku Krku spominje se Sv. Krševan, koji je izgrađen pokraj rta Glavotok nedaleko obale²⁴ (sl. 7.). To je malena građevina

Sl. 7. — Tlocrt Sv. Krševana na Krku

centralnog tipa s visokim kružnim središnjim prostorom, koji je prekriven kupolom i okružen sa tri podjednako velike polukružne niše i produljenim ulaznim prostorom. I kod ovog se objekta kao osnovna karakteristika ističe nepravilnost tlocrta i nevješta izradba pojedinih elemenata, što se očituje i u rustikalnoj izvedbi pravokutnih pojačanja na upornjacima središnjih zidnih istaka u unutrašnjosti objekta, na kojima počiva kupola. Spomenuta konstrukcija u vidu lizena prelazi u križno pojačanje kupole. Taj konstruktivni detalj javlja se u neodređeno vrijeme, a možda i nešto kasnije (u romanici), u arhitekturi zapadne Evrope,²⁵ kao i našem području,²⁶ pa se taj faktor pri datiranju često uzima u obzir.²⁷ Unatoč tome, s obzirom na

²⁴ Karaman Lj., o. c., str. 16.

Karaman Lj., Iz kolijevke i t. d., str. 12, 14.

Polonijo M., o. c., str. 32—34.

²⁵ Karaman Lj., Pregled umjetnosti i t. d., str. 19.

Vasić M., Arhitektura i skulptura u Dalmaciji, Beograd 1922, str. 15, 118.

²⁶ Konstrukciju križnoga plitkog pravokutno profiliranoga dijagonalnog pojačanja kupole nalazimo na našem području na primjer u pregrađenoj kupoli Sv. Nikole pokraj Nina, u Kolomanovoj kapeli u zvoniku Sv. Marije u Zadru i u naknadnom pojačanju središnjeg svoda donje etaže Sv. Kvirina u Krku.

²⁷ Karaman Lj., O slijedu gradnje katedrale u Kotoru, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Split 1955, str. 9.

prostornu kompoziciju, specifičnu strukturu zida, konstrukciju svoda i kupole, a napose na detaljnije otvora vrata i uskih prozorskih otvora, izvedenih u obliku vertikalnog reza u zidu, presječenog sa dva horizontalna reza u obliku dvostrukog križa, objekt Sv. Krševana smatram za djelo pučkog majstora, koje po svojim osnovnim karakteristikama nesumnjivo ulazi u krug predromaničkoga, dakle starohrvatskog, a nikako romaničkog razdoblja.

Komparacija svih navedenih detalja na Sv. Krševanu s odgovarajućim elementima na preko 60 objekata romaničke arhitekture, očuvanih na području Kvarnera i Istre,²⁸ nesumnjivo dokazuje pučko starohrvatsko porijeklo Sv. Krševana i potvrđuje tezu, da se spomenuta križna konstrukcija pojasnih pojačanja može smatrati za originalan rad pučkog majstora, kojim on — nevješt u izgradnji kupole — učvršćuje njezinu konstrukciju.²⁹

Osim spomenutih sačuvanih objekata, Sv. Donata i Sv. Krševana, moguće je, da je na Krku postojala još koja centralna građevina iz predromaničkog razdoblja, nadsvedena kupolom, i to s obzirom na uvjerljive indicije, na temelju kojih je iznesen jedan takav primjer.³⁰

Prema dosadašnjim rezultatima ispitivanja u završnu fazu starohrvatskog razdoblja ubrajam bačvastim svodom prekriven maleni objekt Sv. Lucije, koji se nalazi uz cestu, što vodi iz Krka prema Vrbniku.³¹ Taj objekt, u svom izvornom obliku nažalost teško oštećen nepravilnom konzervacijom zidova, probijanjem prozora uz ulaz i prigradnjom predvorja, u originalnom dijelu svojim tlocrtom i konstrukcijom svoda s gurtama pokazuje karakteristične elemente predromaničke faze.

S obzirom na tlocrt ovaj se objekt sastoji od longitudinalne lađe, koja završava tako, da njezini bočni zidovi prelaze direktno u zaobljeni zid apside. Ovakva tlocrtna koncepcija znači retardaciju iz starokršćanske epohe, u kojoj se opisani tlocrtni tip (bez presvođenja) javlja već vrlo rano,³² te mu i na našem tlu pripada ruševni ostatak Sv. Nikole pokraj Banjola južno od Pule.³³ Isti tip tlocrtne koncepcije poznat je i u krugu starohrvatske arhitekture.³⁴ Struktura zida kod spomenutog ob-

²⁸ Spomenute romaničke objekte naveo sam pojedinačno u citiranoj studiji Problem tipološke klasifikacije i t. d.

²⁹ Karaman Lj., Pregled umjetnosti i t. d., str. 19.

³⁰ Polonijo M., Još jedna »grčka« crkvice na Krku, Krčki kal. IV, Zagreb 1941, str. 26—27. Navodi izvore o trećoj centralnoj presvođenoj crkvi na Krku.

³¹ Navedeni objekt nije identičan s poznatim objektom Sv. Lucije u Jurandvoru kraj Baške.

³² Kaufmann C. M., Handbuch der christlichen Archäologie, Paderborn 1913, str. 135, sl. 15.

³³ Marušić B., Dva spomenika zgodnjesevdnjeveške arhitekture iz južne Istre, Arheološki vestnik VII/1—2, Ljubljana 1956, str. 156—165.

³⁴ Truhelka Č., Starokršćanska arheologija, Zagreb 1931, str. 167—168.

Karaman Lj., Iz kolijevke i t. d., tab. I, 3 i 4.

jekta na Krku nepravilna je i tipološki bi se mogla uvrstiti između nepravilne i grube starohrvatske i pravilnije ranoromaničke strukture. Slojevi su različite debljine, a osim toga i pojedini slojevi po svojim dimenzijama variraju.

Na tom se objektu jasno naziru dva sloja, od kojih prvi, kojemu pripadaju bočni zidovi, potječe iz starije (može biti starokršćanske) faze, a drugi, koji tvori apsida (od bočnih stijena odijeljena spojnomicom), bačvasti svod s gurtama i vertikalna pojačanja u unutrašnjosti, pripada starohrvatskom razdoblju.

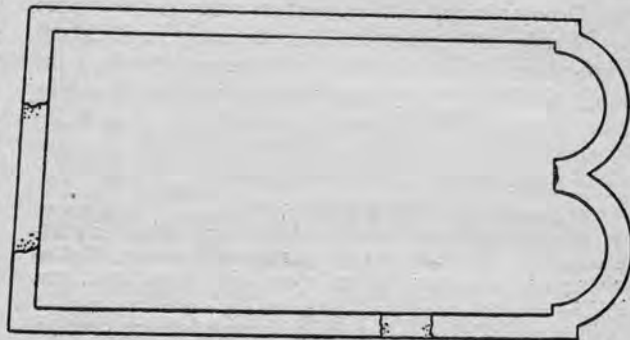
Specifičan tip nadsvođenja, kakav nalazimo kod ovog objekta, ne poznaje na našem tlu ni starokršćansko ni romaničko razdoblje. Struktura unutrašnjih potporanja-pilastara, koji od temelja prolaze uz zid u gurte, što pojačavaju svod, potpuno je gruba i štoviše za pojedine gurte različita (veći i sitniji kamenovi). Spomenute su gurte-potpornjaci s unutrašnje strane dozidane uz stariji zid i samo djelomice s njim povezane, a u gornjem su dijelu povezane uz svod, jer su zajedno s njim izgrađene. Ovaj je objekt prema tipološkoj klasifikaciji identičan sa starohrvatskim objektom Sv. Luke na Uzdolju (Kosovo kod Knina), izuzevši vanjske potpornje, koje objekt na Krku ne posjeduje, jer je konstrukcija njegova svoda interpolirana u starije obodne zidove.

Pored spomenutih objekata na otoku Krku, koje ubrajamo u skupinu starohrvatske arhitekture, a od kojih su Sv. Donat i Sv. Krševan već ušli u literaturu, prikazat ću nekoliko objekata na području zapadnije od otoka Krka, t. j. na tlu Cresa i Istre, za koje mogu navesti da njihova izgradnja stoji u čvrstoj vezi s našim hrvatskim pukom.

Već sam nekoliko puta spomenuo poznatu činjenicu, da se počevši od VII. stoljeća hrvatski puk intenzivno infiltrira u izvangradska područja istočne obale Jadrana i susjednih otoka. Najbolji dokaz za to pruža poznata odredba cara Vasilija,³⁵ prema kojoj među ostalim utvrđenim uporištima Dalmatinske teme i gradovi Osor, Krk i Rab plaćaju odštetu za iskorišćivanje hrvatskog posjeda, koji se, prema sadržaju toga dokumenta, u drugoj polovici IX. stoljeća na otocima Cres-Lošinj, Krk i Rab prostirao sve do samih zidina spomenutih gradova-uporišta bizantinske teme. Jasno je, da se u takvim prilikama izgradnja starohrvatskih objekata na otoku Krku odvija 2—4 km izvan gradskih zidina (Sv. Lucija i Sv. Donat) ili na osami, podalje od obale (Sv. Krševan).

Na istoj udaljenosti, cca 4 km južno od Osora, na pustom izvangradskom području poluotočica Suplatunski na južnom dijelu otoka Cresa, nalaze se ostaci Sv. Platona (sl. 8.), jednobrodnog dvoapsidalnog objekta datiranog u razdoblje pri-

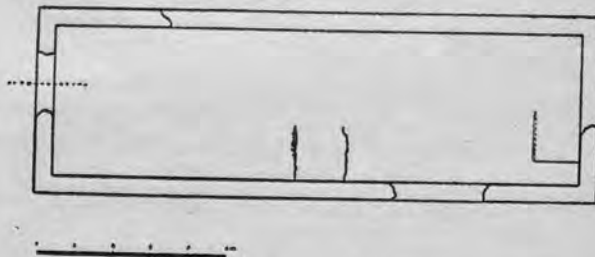
jelaza VIII. u IX. stoljeće.³⁶ Neobična tlocrtna koncepcija i grublja struktura zida pokazuju objekt pučkog graditeljstva. Ako je vjerojatna teza o dva sloja ovog objekta,³⁷ tada toponim Suplatunski pripada starijem bizantinsko-starokršćanskom sloju, a drugi je sloj današnjeg nalaza djelo puka, koji je u doba izgradnje ove građevine na izvan-

Sl. 8. — Tlocrt Sv. Platona južno od Osora

gradskom tlu Cresa bio duboko infiltriran hrvatskim etničkim elementom. Potkraj istog stoljeća bilo je čak, kako sam spomenuo, ovo tlo u potpunom posjedu hrvatske države.

Tipološki ovaj objekt pripada rijetkoj varijanti dvoapsidalne jednobrodne bazilike s polukružnim vanjskim perimetrom apsida za razliku od dvo-

Sl. 9. Tlocrt sakralnog objekta u Osorskom dolcu

apsidalne Male Gospe zapadno od Bala u Istri i dvoapsidalnog ali dvobrodnog Sv. Petra Starog u Zadru, kod kojih je vanjski perimetar objekta na strani apsida pravokutan, tako da se apside na vanjskoj strani zida uopće ne vide.³⁸ Sma-

³⁵ Marušić B., Novi spomenici ranosrednjovjekovne skulpture u Istri i na Kvarnerskim otocima, Bulletin Instituta za lik. umjet. Jug. akad., br. 8, Zagreb 1956, str. 13.

³⁷ Marušić B., o. c., l. c.

³⁸ O tipološkoj problematici vidi: Mohorovićić A., o. c., l. c.

³⁵ Vidi bilješku 17.

tram, da se prikazani tip dvoapsidalnog objekta mogao razviti na temelju poznavanja bazilike gemine, što je naročito lako shvatljivo na području bliže okolice Osora, ako uzmemo u obzir, da je u to vrijeme u Osoru (na današnjem groblju) već postojala geminatna bazilika.³⁹

U neposrednoj blizini Osora, otprilike kilometar udaljeni u istočnom pravcu, nalaze se na lokalitetu Osorskog dolca ostaci ruševine neobično duga i uska tlocrta, koja datira iz istog razdoblja.⁴⁰ Upravo neobičan tlocrtni tip, kojemu pripada ovaj objekt (sl. 9.), pojavljuje se više puta u krugu starohrvatske arhitekture, i to u varijantama, s apsidom

i bez apside,⁴¹ kao što je to i kod prikazanog primjera pokraj Osora. U ruševinama ovog objekta nađeno je oko 40 odlomaka kamene pregrade s pleternom ornamentikom⁴² i kameno postolje (za menzu?) s udubinom u sredini i grubom profilacijom ruba. Sve to ukazuje, da je upravo taj objekt služio sakralnoj svrsi i u slučaju, ako su možda manjkavi ostaci pronađenog zida u blizini ovog objekta pripadali nekom drugom predromaničkom sakralnom objektu. S obzirom na bogat nalaz kamenog namještaja, koji datira iz prijelaza VIII. u IX. stoljeće ili pače iz prve polovine IX. stoljeća,⁴³ na ostatak opisane uzidane podloge i popločenja, na struk-

³⁹ Mohorovičić A., Pregled i analiza novo-otkrivenih objekata historijske arhitekture na području grada Osora, Bulletin Inst. za lik. umjet. Jug. akad., br. 1—2, 1953, str. 13—14.

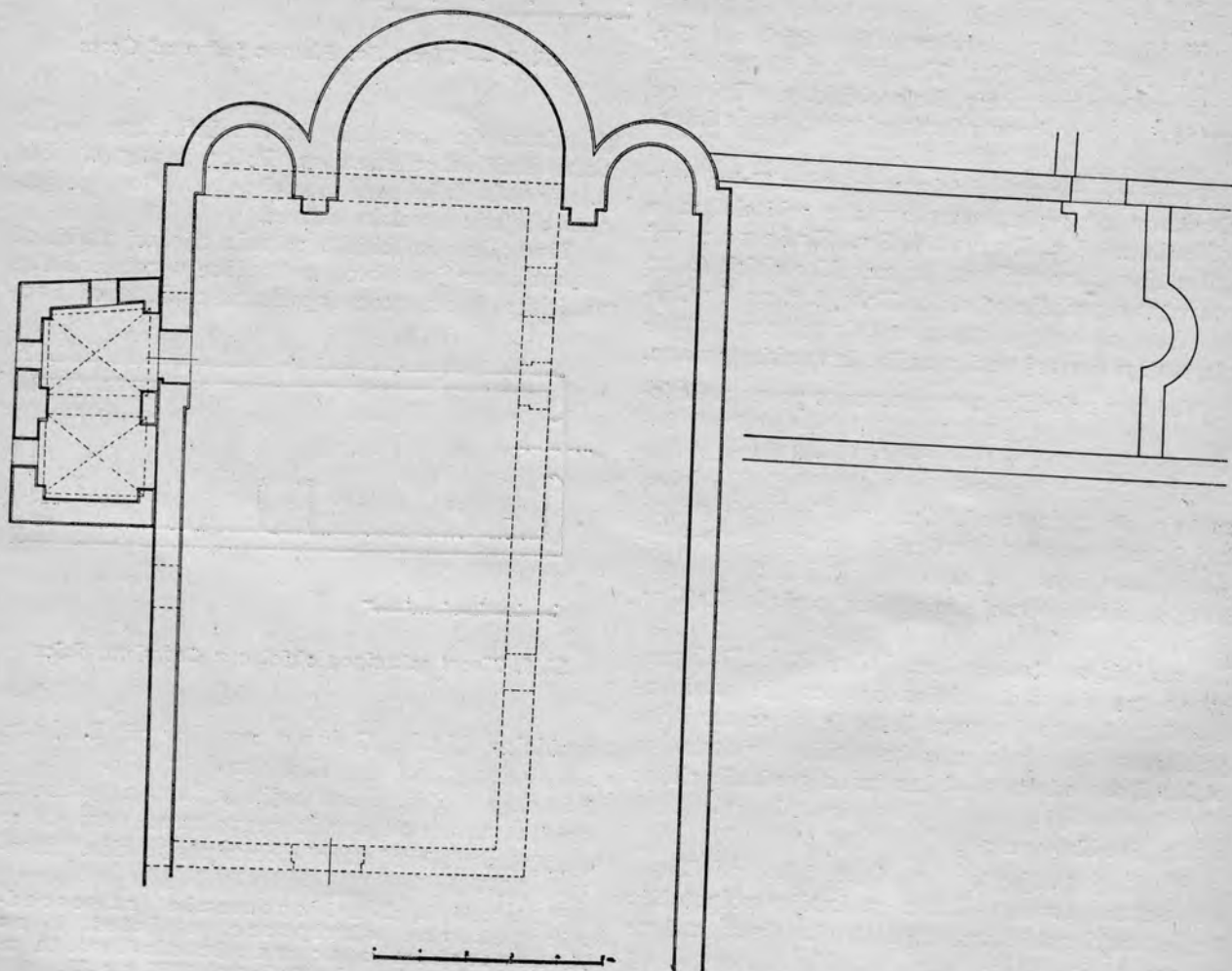
⁴⁰ Mohorovičić A., Prilog analizi razvoja historijske arhitekture na otocima

Lošinju i Cresu, Ljetopis Jug. akad., knj. 59., 1954, str. 220, tab. 3.

⁴¹ Truhelka Č., o. c., str. 168—170

⁴² Prikazani je objekt u Osorskom dolcu otkrio prof. B. Fučić god. 1951., pa je tada učinjena i snimka tlocrta.

⁴³ Marušić B., o. c., str. 12.

Sl. 10. — Tlocrt sakralnog objekta pokraj opatijske crkve Sv. Petra u Osoru

turu očuvanih fragmenata zida i specifičan produženi, a uski tlocrtni oblik, taj grubo izrađeni, nepravilni i rustikalni objekt smatram za pučku sakralnu kreaciju, izgrađenu u neposrednoj blizini zidina Osora u stoljeću, potkraj kojega je cijelo otočno tlo izvan utvrđenog uporišta Osora, kako sam već spomenuo, i u državopolitičkim relacijama nasuprot Bizantu bilo apsolutno hrvatsko.

Pored prikazanih pučkih objekata na izvangradskim lokalitetima Suplatunski i Osorski dolac, unutar utvrđene areje staroga Osora postoji još jedan nalaz, za koji mnoge indicije govore, da je nastao u razdoblju između X. i XI. stoljeća, a u prilikama, kada i u taj grad u etničkom smislu prodiru Hrvati,⁴⁴ odnosno u vrijeme, kada u toku X. stoljeća Hrvati u dva maha nad tim gradom Dalmatinske teme dobivaju i političku upravu.⁴⁵

Istražujući ruševine romaničkog kompleksa benediktinske opatije Sv. Petra u Osoru, izgrađenoga nakon osnivanja opatije oko sredine XI. stoljeća,⁴⁶ u nižem sloju ispred južnog zida bazilike otkrio sam u starije zide interpolirane ostatke malenoga sakralnog objekta nepoznatog titulara⁴⁷ (sl. 10.). Analiza je pri iskapanju pokazala, da je između dva starija paralelna zida (iz vremena kasne Antike ili ranoga Srednjeg vijeka) bila interpolirana poprečna stijena s malenom apsidom, koja s navedena dva zida (a ti se nastavlja) konstruktivno uopće nije povezana. U lijevom bočnom zidu prostora, koji je na opisani način adaptiran, bio je u udaljenosti od cca 1,80 m od apsida (uz bočna vrata) prizidan malen ulomak kamene pregrade s detaljem pleterne ornamentike. Karakteristični elementi kod ove građevine, kao što su interpolacija u ostatke starije građevine,⁴⁸ minijaturno mjerilo⁴⁹ (promjer apsida iznosi 1,37 m), nepravilna orijentacija, loša tehnika izgrad-

nje⁵⁰ umetnutog dijela i ostatak kamene pregrade s pleternom ornamentikom ukazuju na to, da su opisani sakralni interpolirani objekt izgradili pučki majstori, i to u vremenu, kada na tlu Osora nije više dominirao utjecaj rutiniranoga bizantinskoga graditeljstva. Uzmemo li u obzir reprezentativnu izgradnju starokršćansko-bizantinske epohe u Osoru, koju nam prikazuju slojevi poznatoga kompleksa na groblju iz V. do IX. stoljeća,⁵¹ kao i reprezentativni benediktinski romanički objekt Sv. Petra iz druge polovice XI. stoljeća,⁵² tada nam preostaje, da našu interpoliranu čednu građevinu povežemo s citiranim međuvremenom X.—XI. stoljeća, kada se, kako sam naveo, u Osoru pojavljuju Hrvati kao snažan etnički i politički faktor.

Prikaz dosad navedenih primjera pučke arhitekture na otocima Krku i Cresu, koji su kreativno vezani uz etničku afirmaciju i dominaciju Hrvata, proširiti ću analizom jednog objekta na osamljenom području zapadne Istre, kod kojega izgradnju jednog sloja možemo tipološki, a pored toga i historijski, nesumnjivo povezati s ranom afirmacijom hrvatskog etnikuma na tlu Istre.

Kada sam, radeći god. 1952. u zapadnoj Istri, pregledao kompleks ruševnih ostataka benediktinske opatije Sv. Mihovila pokraj naselja Kloštar nad Limskom dragom (sl. 11., tab. 1/2.), utvrdio sam, da se skupina od dva omanja sakralna objekta s istočne strane kompleksa sastoji od tri osnovna sloja.⁵³ Prvom (najstarijem) starokršćanskom sloju pripada donji dio sjevernoga (manjeg) objekta, koji se sastoji od malenoga bazilikalnog jednobrodnog prostora s polukružnom apsidom, koje je vanjski perimetar izgrađen u poligonu tlocrtnoj konturi na način svojstven određenom tipu starokršćanskih objekata, koji se javljaju kako na području provincija istočnog Mediterana, užem tlu Bizanta i Ravene, tako i na našem tlu.⁵⁴ Izrazite primjere rustikalne varijante ovog tipa (s poligonim stranama apsida, koje sežu do bočnih stijena) predstavljaju na tlu Istre i Kvar-

⁴⁴ *Hist. n. J.*, VI, str. 196, 205—206.

⁴⁵ *Novak G.*, o. c., str. 101—106.

Hist. n. J., IV, str. 126.

VI, str. 192—193, 197—198.

Kraljić J., *Naši vraćeni nam otoci* (rukopis), str. 2—3.

⁴⁶ *Košuta L.*, Ubikacija benediktinskog samostana »Montis Garbi« na otoku Lošinju, *Zbornik Hist. inst. Jug. akad.*, vol. 1, Zagreb 1954, str. 125—135.

Stefanić Vj., Opatija Sv. Lucije u Baški, Zagreb 1937, str. 3, 8—9, 83.

⁴⁷ *Mohorovičić A.*, o. c., str. 221, tab. 3.

Mohorovičić A., Pregled i analiza novootkrivenih objekata i t. d., str. 12.

⁴⁸ U starohrvatskoj arhitekturi interpolacije su poznate:

Sv. Martin iznad »Zlatnih vrata« u Splitu (*Bulić F.*, Crkvice Sv. Martina, separat, Zagreb 1916, str. 1—18), Sv. Petar u Rižinicama (*Karaman Lj.*, o. c., str. 10), Sv. Lucija kraj Krka (prikazana u ovoj studiji) i t. d.

⁴⁹ U starohrvatskoj je arhitekturi karakteristično maleno mjerilo:

Truhelka C., o. c., str. 167.

Karaman Lj., o. c., str. 9.

⁵⁰ Za starohrvatsku je arhitekturu karakteristična gruba tehnika zida:

Karaman Lj., o. c., str. 9—10, 51.

Hist. n. J., VI-9 (*Prelog M.*), str. 226.

⁵¹ *Gerber W.*, *Altchristliche Kultbauten Istriens und Dalmatiens*, Dresden 1912, str. 83.

Mohorovičić A., o. c., str. 13—14.

⁵² *Mohorovičić A.*, o. c., str. 11—12.

⁵³ Ovaj sam arhitektonski nalaz publicirao u citiranoj studiji *Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera*.

⁵⁴ *Wulff O.*, *Die altchristliche Kunst*, Handb. d. Kunstw., Berlin 1913, str. 230, 253—254, 370, 372—380, 397—398, sl. 228, 244, 245, 318, 321, 344.

Michel A., *Histoire de l'Art*, T. I: *De Débuts de l'Art Chrétien à la fin de la Période Romane*, P. I, Paris 1926, str. 148.

Holtzinger H., *Die altchristliche Architektur*, Stuttgart 1889, str. 77.

Kaufmann C. M., o. c., str. 179, 201, 207.

Truhelka C., o. c., str. 141.

nera maleni pučki jednobrodni objekti Sv. Petra na Brionima i Sv. Mikule u Puli, koji potječu iz VI. stoljeća,⁵⁵ a isti se tip u trobrodnoj varijanti pojavljuje kod nalaza Vele Gospe zapadno od Bala i u desnom objektu kompleksa Sv. Mihovila »in Monte«, koji je nekad postojao na brežuljku istočno od Pule, a datira se u razdoblje između VI. i VIII. stoljeća.⁵⁶

Ovom su tipu srodna rješenja sa samostalno izgrađenom poligonom apsidom, koja je vezana za zabatnu stijenu (a ne za ugaone točke bočnih stijena), a takva rješenja nalazimo u nizu primjera na istom području.⁵⁷

⁵⁵ Marušić B., o. c., str. 11.

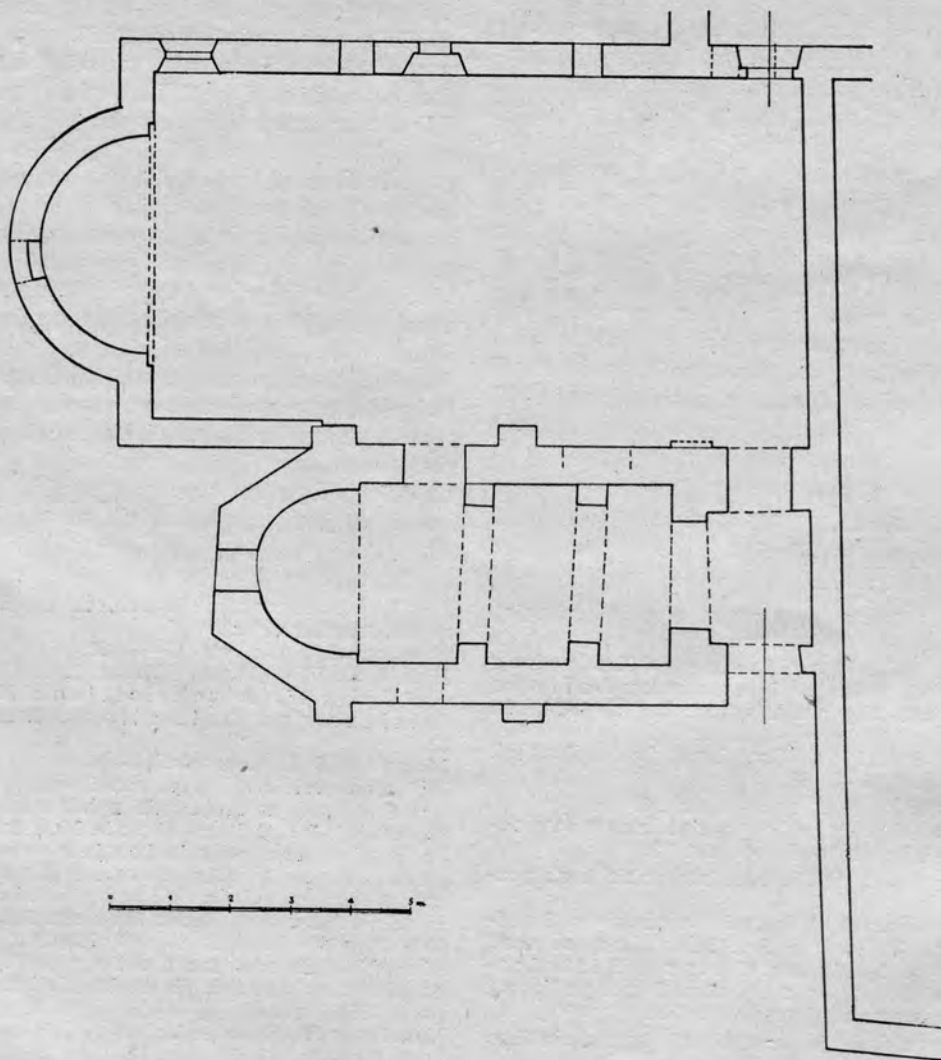
Marušić B., Dva spomenika i t. d., str. 143—152.

⁵⁶ Gerber W., o. c., str. 61 (prema Gnirsu).

⁵⁷ Mohorovičić A., Problem tipološke klasifikacije objekata i t. d., l. c. Prikazani primjeri: Sv. Lovro na Cresu, Sv. Jelizej pokraj Fažana i t. d.

Spomenuti najstariji sloj Sv. Mihovila nad Limskom dragom bijaše u izvornoj koncepciji sasvim jednostavna, malena bazilika, prekrivena drvenom konstrukcijom krovišta.

Građevine opisanog tipa, s poligonim perimetrom apside, pojavljuju se na užem tlu, koje promatramo, u rasponu od VI. stoljeća (Sv. Petar na Brionima) pa sve do X. stoljeća (Sv. Agata kod Kanfanara). Razumije se, da je u ovom širem vremenskom rasponu izgrađen i donji sloj objekta, koji promatramo. S obzirom na mnoge detalje, kao što su nepravilna struktura, sastavljena od nejednakih i manjih kamenova (sve do pločastog oblika), dimenzije zida, tip veza slojeva (s neredovitom izmjenom sudarnica u susjednim redovima), specifična izvedba apsidalne konhe i karakteristična izvedba radijalne konstrukcije arhivolte s jednolično smanjenom unutrašnjom dimenzijom kamenova nad (danas zazidanim) prozorčićem u tlocrtnom tjemenu apside, zaključujem, da prvi sloj ovog objekta pripada descendentnoj fazi

Sl. 11 — Tlocrt kompleksa Sv. Mihovila nad Limskom dragom

postjustinijanskog vremena u razvoju arhitekture na našem užem tlu, te ga datiram u VII. stoljeće.⁵⁸

Teško oštećen nalaz ovog objekta pokazuje međutim, da je njegov najstariji sloj pregrađen tako, da se na oštećene, ali popravljene postojeće zidove nadgradio grubo izveden bačvasti svod, pojačan gurtama. Ovaj jedinstveni primjer konstrukcije polukružnoga bačvastog svoda na području Istre bio je pri pregradnji statički osiguran izgradnjom pilastara-gurta u unutrašnjosti objekta uz stariji zid. Ova pojačanja zbog naknadne izvedbe u vertikalnom dijelu nisu konstruktivno čvršće povezana sa starijim zidom, ali kao homogeno povezana pojačanja prelaze u gurte svoda (tab. I/4.).

U okviru analize navedene pregradnje, koja čini drugi sloj ovoga objekta, značajnu činjenicu predstavlja nalaz, da je u momentu pregradnje stariji sloj bio već prilično ruševan. Ovu konstataciju možemo dokumentirati na sjevernom bočnom zidu, gdje su se u prvom sloju vrata nalazila tik do apside, što se često vidi u starokršćanskoj arhitekturi na tlu Istre; ta su vrata u toku izgradnje svoda (drugog sloja) zazidana do sačuvane visine starog zida od samo 1,20 m (gdje se gube vertikalne konture zazidanih vrata), a iznad te visine uzdiže se homogeno zide drugog sloja, koje prelazi u navedenu konstrukciju svoda (tab. I/3.). Južni zid prvog sloja bio je međutim sačuvan sve do visine ležaja konstrukcije svoda tako, da se na nj direktno oslonila nadogradnja polukružnog svoda. Pri ovom nadograđivanju nastao je diskontinuitet u liniji unutrašnje plohe zida na spoju ravnine starijega donjeg zida i novije — u debljinu zida za 6—8 cm uvučene — unutrašnje plohe svoda (tab. I/5.). Na-

⁵⁸ Ovo datiranje iznio sam već u citiranoj studiji *Problem tipološke klasifikacije i t. d. Prof. A. Deanović u radu Ranoromaničke freske u opatiji Sv. Mihovila nad Limskom dragom*, publiciranom u *Bulletinu Inst. za lik umjet. Jug. akad.*, br. 9-10, na str. 12., stavlja taj objekt u VI. st. i to s obzirom na poligoni perimetar apside. No, poligoni perimetar apside javlja se kroz duže vrijeme, pa je potrebno uzeti u obzir i druge faktore, na primjer razvoj strukture i veza zida u razdoblju između VI. i VIII. st. Tako je struktura kod Sv. Lovre na Cresu (iz VI. st.) zbog kontinuiranih sljubnica mnogo pravilnija, a konha je izrađena u masivnim slojevima. Sv. Petar na Brionima, koji se datira u VI., ali možda i u VII. stoljeće, ima već mnogo slabiju strukturu diskontinuiranih redova, a naš objekt u prvom sloju posjeduje još slabiju strukturu izmjeničnih pločastih i debljih slojeva. Struktura konhe približuje se onoj na kupoli crkve Sv. Andrije na otočiću ispred Rovinja, koji također datira iz razdoblja između VI. i VIII. st. (*Kandler P., L'Isola di S. Andrea, L'Istria*, 4, n. 37, str. 145 i 198). Struktura arhivolta i pločastog veza približuje se tipu, koji je karakterističan za objekte: Sv. Josip u Peroju, Sv. Fuška sjeverno od Peroja, ostaci objekta u Guranu, od kojih se posljednji datira čak sa VIII. ili IX. stoljećem (*Mirabella-Roberti M., Notiziario archeologico, Atti e memorie, Vol. L, Parenzo 1940, str. 239*). Na temelju opsežnoga komparativnog analiziranja i usporedbe s objektima iz VI.—VIII. stoljeća na području Istre i Kvamnera prvi sloj Sv. Mihovila datiram u VII. stoljeće.

glašavam, da je svod izgrađen od vrlo nepravilnih manjih komada kamena, a pilastri-gurte izvedene su različito, neki dijelovi upotrebom većih komada klesanih blokova (koji su vjerojatno preuzeti s neke starije građevine), a neki od sitnoga nepravilnog materijala, od kakva je i sam svod.

Istodobno sa zatvaranjem vrata u lijevom bočnom zidu i s konstruiranjem novog svoda izvedena su i pojačanja bočnih zidova s vanjske strane na taj način, što su prigradeni pilastri-kontrafori, kojih položaj nije vezan uz smještaj unutrašnjih pilastara-gurta (tab. 1/6.). Zbog naknadne izgradnje spomenuti vanjski kontrafori ostaju konstruktivno nepovezani sa starijim (prvim) slojem zida, što se očito vidi na dijelovima uz sjeverni zid, na kojima su nedovoljno konstruktivno povezana pojačanja (kontrafori) u toku vremena otpala.

Opisanoj konstrukciji drugoga sloja, koji se sastoji od polukružnoga, nepravilno izgrađenog svoda s gurtama, pojačanog pilastrima-gurtama s unutrašnje i nepravilno (neovisno o rasporedu unutrašnjih gurta) situiranim pilastrima-kontraforima s vanjske strane bočnih zidova, nema presedana u ukupnoj pučkoj arhitekturi Istre srednjovjekovnoga vremenskog razdoblja.

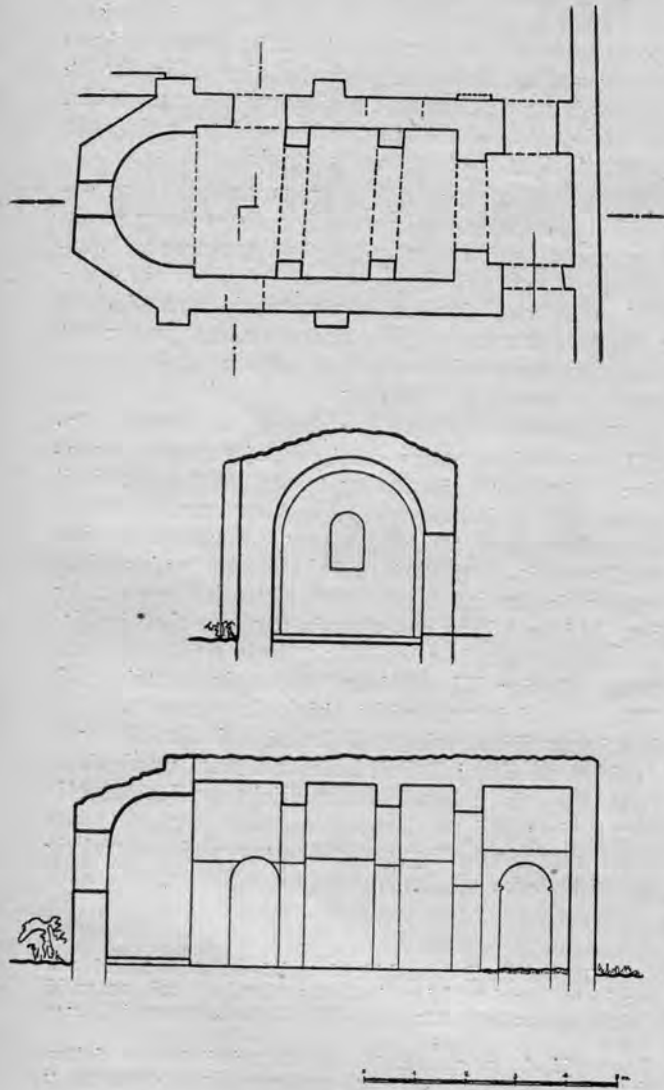
No, postoji još jedan važan konstruktivni detalj, koji dokumentira dalji razvoj našega ansambla; to je izgradnja trećeg (najmlađeg) sloja, koji se sastoji od jednobrodne tibične romanične bazilike, dograđene s južne strane uz navedena dva starija sloja. Izgradnja romaničkoga trećeg sloja vezana je uz izgradnju benediktinske opatije Sv. Mihovila, što nam je u ovom slučaju bitno zbog datiranja ovoga sloja, koje pada pod kraj prve polovice XI. stoljeća⁵⁹ (posvećena prije god. 1041.). Ovaj je romanički objekt izgrađen tako, da je njegov lijevi (sjeverni) bočni zid direktno nadozidan na desni (južni) bočni zid starijeg objekta, i to tako, da u kontaktnom dijelu svojim temeljnim slojem leži na desnom uporištu opisanoga bačvastog svoda, koji pripada drugom sloju izgradnje (sl. 12.). Prikazani konstruktivni detalj odnosa boč-

⁵⁹ *Ostojić I., Benediktinski samostani na našem području* (rukopis stavljen mi na uvid dobrotom autora), str. 508—510. Navodi izvore i literaturu.

Deanović A., o. c., str. 18. Analizirajući izvore datira izgradnju trećeg sloja (južnoga sakralnog objekta) u raspon od god. 1028. do 1040.

Prema poznatoj darovnici grofice *Aczice* iz god. 1040. (*Kandler P., Cod. dipl. istr., Trieste 1864, a. 1040.*), spomenuti je treći sloj (vjerojatno posvećen B. D. M.) u to vrijeme već bio izgrađen i posvećen po porečkom biskupu *Engelmaru*. Ova gornja granica datiranja bila bi prema *Polesinijevoj* bilješci (*Polesini, L'Abbazia di S. Michele di Leme, L'Istria IV, 1849, n. 29, str. 113—114*) utvrđena s god. 1041., ali to kao gornja granica izgradnje spomenutog sloja na prikazanu analizu ne utječe. Kako je *Engelmar* postao porečkim biskupom oko god. 1028. (*Mittarelli G. B. et Costadoni A., Annales camaldulenses, Venetiis 1755, str. 269*), to ova godina znači donju vremensku granicu posвете, a vjerojatno i izgradnje našega trećeg sloja.

nih zidova u direktnom redoslijedu izgradnje navedenih triju slojeva dokazuje vremensku relaciju drugog sloja prema trećemu, t. j. prema izgradnji romaničkog objekta. Dakle, posjedujemo direktan dokaz u vezi s položajem slojeva o redoslijedu izgradnje: prvi starokršćanski sloj — drugi sloj nadogradnja bačvastog svoda s gurtama, pilastrima i kontraforima — treći sloj romanički objekt situiran južno do starija dva sloja.

Sl. 12. — Sv. Mihovil na Limu, sjeverni objekt, tlocrt i presjeci

Preostaje nam, da odredimo vremensko razdoblje izgradnje, pa stilsku i historijsku pripadnost opisanoga drugog sloja u kompleksu Sv. Mihovila nad Limskom dragom.

U određivanju vremenskog razdoblja unutar intervala srednjovjekovnoga graditeljstva, u kojem je izgrađen naš drugi sloj, pomažu nam dvije utvr-

dene i prikazane činjenice; prva je, da je pregradnja izvršena na već ruševnom prvom sloju starokršćanskog tipa, a druga, da je treći sloj u jednom dijelu nadograđen na ležaj svoda drugog sloja. Navedena činjenica, da je u momentu izgradnje drugog sloja objekt prvoga sloja bio već ruševan, što nam dokazuje već spomenuti ostatak konture do vratnika u lijevom zidu do apside, koji je u momentu pregradnje sezao samo još cca 1,20 m u visinu (pa je prema tome došlo već do rušenja bočnih zidova), dovodi do logičnog zaključka, da je od vremena izgradnje prvoga pa do vremena izgradnje drugog sloja prošlo vjerojatno mnogo vremena, t. j. najmanje jedno do dva stoljeća.

Na temelju prikazanog razmatranja možemo za izgradnju drugog sloja našeg kompleksa kao *terminus ante quem* utvrditi razdoblje između IX. i XI. stoljeća, a kao *terminus post quem* početno razdoblje XI. stoljeća.

Da bismo pored navedenoga, indirektno određenog intervala, jasnije mogli direktnom analizom dokumentirati određene vremenske granice, razmotrit ćemo elemente specifične stilske, konstruktivne, strukturalne i oblikovne pripadnosti drugog sloja.

Ako razmotrimo sveukupni razvoj arhitektonskog stvaranja spomenutog razdoblja (između prvoga i trećeg sloja) u onom dijelu Evrope oko sjevernog Jadrana, s kojim je naš zabačeni kraj Istre mogao imati bilo kakav kontakt, tada vidimo, da se nigdje, osim na istočnoj obali Jadrana, na tlu, koje je već u ono vrijeme pretežno bilo nastavano Hrvatima, opisani rustikalni tip nadsvodene bazilikalne izgradnje ne pojavljuje.⁶⁰ U vrijeme, dok se u zapadnoj i srednjoj Evropi u istaknutim primjerima arhitektonskih ostvarenja bazilikalnog tipa u navedenom razdoblju konstruiraju još duže vri-

⁶⁰ Wulff O., o. c., str. 477—479.

Frankl P., Die frühmittelalterliche und romanische Baukunst, Handb. d. Kunstw., Leipzig 1926, str. 1—63, 66—139.

Mothes O., Die Baukunst des Mittelalters in Italien, Jena 1883, str. 106—124.

Ricci C., Romanische Baukunst in Italien, Stuttgart 1925, str. XX—XXII.

Hartmann K. O., Die Entwicklung der Baukunst II, Berlin 1931, str. 3.

Lübke W.-Semrau M., Die Kunst des Mittelalters, Stuttgart 1923, str. 191—195, 215—218.

Woermann K., Geschichte der Kunst, B. 3, Leipzig-Wien 1918, str. 106—108, 121—123.

Vežu Istre i Dalmacije na području razvoja kulture i umjetnosti u toku ranoga Srednjeg vijeka spominju mnogi autori:

Gerber W., o. c., cijela studija

Egger R., Frühchristliche Kirchenbauten im südlichen Norikum, Wien 1916, str. 110—128.

Vasić M., Crkva Sv. Krsta u Ninu, Strena Buliciana, Zagreb-Split 1924, str. 449—456.

Lucerna C., Tragovi saobraćaja između Karantanije i Dalmacije u doba Karlovića, Vjesnik Hrv. arheol. društva, NS XVI, Zagreb 1935, Prilog, str. 2—23.

jeme drvena krovšta, u okviru starohrvatske arhitekture razvija se izgradnja svodova i kupola najrazličitijih definicija u rustikalnoj izvedbi, a nad slobodnom tlocrtnom koncepcijom sakralnih objekata.⁶¹

U okviru komparativne analize moramo istaći, da je slobodan raspored vanjskih potpornjaka, neovisnih o položaju unutrašnjih gurta,⁶² struktura grubo izgrađenih svodova pojačanih konstrukcijom pilastara — gurta i statičkom funkcijom potpora⁶³ pa i sama interpolacija takve konstrukcije (izvedene dijelom od pronađenoga obrađenog materijala) u zide starijeg objekta⁶⁴ identična pojava, kako u starohrvatskoj arhitekturi, tako i u drugom sloju kompleksa Sv. Mihovila nad Limskom dragom.

Može se dodati, da sam u unutrašnjosti, ispod ruševnog materijala drugog sloja, pronašao ulomak kamene pregrade s pleternom ornamentikom, i to uz lijevi zid u blizini ulaza, a podalje od apside. Ako je to bio položaj pregrade, i za takav smještaj imamo analogija u starohrvatskoj arhitekturi.⁶⁵

Svi navedeni elementi dokazuju, da je analizirani drugi sloj kompleksa Sv. Mihovila nastao u razdoblju između IX. i početka XI. st.

Postoji tumačenje, da je navedena pregradnja nastala oko god. 1002.,⁶⁶ i to s obzirom na citat, da je sv. Romualdo za vrijeme trogodišnjeg boravka u porečkom kraju kroz godinu dana »*monasterium construxit*«. ⁶⁷

Smatram, da povezivanje navedenog citata s našom pregradnjom iz više razloga nije vjerojatno. Ponajprije se pojam crkve u to vrijeme luči od pojma samostana u terminu. Oba navedena dokumenta o izgradnji romaničke crkve trećeg sloja izričito spominju »*ecclesiam... edificatam*«⁶⁸ odnosno »*aedificavit ecclesiam*«, ⁶⁹ što znači, da je sv. Romualdo zaista izgradio »*monasterium*« (a ne: *ecclesiam*) pokraj prvotne crkvice Sv. Mihovila, koja je, smatram, u to vrijeme bila već popravljena i sposobna za funkciju. U protivnom slučaju moralo bi biti ubilježeno, da je »*ecclesiam construxit*« ili »*aedificavit*« ili najtočnije »*reparavit*«.

Nadalje, bilo bi potrebno korigirati misao, da »*prostor starokršćanske crkve (prvi sloj, o. p.), pre-*

građen velikim pojasima i arhitektonski raščlanjen u duhu romanike (drugi sloj, o. p.), potvrđuje ovu pregradnju iz vremena Romualda...«. Od nekih 60 objekata pučke romanike na području Istre i Kvarnera, koje sam analizirao,⁷⁰ ni jedan ne posjeduje konstrukciju svoda s pojasima-gurtama i kontraforima, već su svi prekriveni drvenom konstrukcijom krovšta. Samo Sv. Trojstvo u Hrastovlju posjeduje trobrodnu nadsvodenu konstrukciju, i to drugačijeg tipa i bez potpornja, Sv. Mikula u Dobrovi interpolirani svod, a dva reprezentativna romanička objekta, aneks Sv. Petra u Osoru i donja etaža Sv. Kvirina u Krku, posjeduju križne svodove. Prema tome, između našega drugog sloja i romaničkih objekata navedenog područja uopće nema analogije.

Štoviše, i romanički objekti, koji su u jugozapadnoj okolini Osora nastali u vezi s djelovanjem sv. Romualda,⁷¹ a to su Sv. Lovro i Sv. Petar pod Tržićem, pripadaju normalnom romaničkom tipu, prekrivenom drvenim krovštem, a i ostaci eremitskih ćelija na istom lokalitetu pokazuju sasvim drugu tehniku izgradnje.⁷²

Kratkim prikazom vremenskog rasporeda izgradnje drugog sloja i metodom komparativne analize dolazimo do jasnog zaključka, da navedeni sloj kompleksa Sv. Mihovila, situiran na tlu zapadne Istre, možemo prema elementima prostorne koncepcije, oblikovnoj definiciji, konstrukciji, strukturi, tehnici izgradnje svoda, gurta i potpornjaka, a i prema ostalim detaljima dovesti u logičnu vezu jedino s istodobnom izgradnjom pučkih starohrvatskih objekata na tlu Dalmacije i Kvarnera.

Preostaje mi, na kraju, da pored elemenata vremenske, stilske, oblikovne i konstruktivne pripadnosti iznesem i elemente, koji pokazuju i opću historijsku pripadnost našeg objekta spomenutoj vezi s područjem Dalmacije i Kvarnera, a to znači, da dokažem, kako je područje na liniji Kvarner — istočna Istra — zapadna Istra u spomenutom vremenskom razdoblju kontinuirano bilo naseljeno hrvatskim etnikumom.

Mnoge nauke pružile su dosad, kako ću prikazati, dokaze za ranu infiltraciju južnoga i srednjeg područja Istre hrvatskim pučanstvom. Iako je na prvi pogled dosadašnja dokumentacija sa strane svake pojedine od tih nauka možda fragmentarna, skup argumenata s toga područja, uzet u cjelini, pruža nam autentičan dokaz za postojanje kompaktnog poteza naseljencst⁷³ našeg puka na liniji od istočne istarske obale pa sve do zapadnoga istarskog zaljeva Lima upravo u IX., a naročito u X. i

⁶¹ Karaman Lj., o. c., str. 51—58.

⁶² Primjeri u starohrvatskoj arhitekturi:

Sv. Luka na Uzdolju kraj Knina, Katedrala u Biogradu, Sv. Marija od Otoka u Solinu, Sv. Spas na Cetini i t. d.

⁶³ Gunjača S., Četvrta starohrvatska crkva u Biskupiji kod Knina i groblje oko nje, Starohrv. prosvj., III-2, Zagreb 1952, str. 74—77.

⁶⁴ Primjeri u starohrvatskoj arhitekturi:

Sv. Petar u Rižinicama, Sv. Lucija kraj Krka.

⁶⁵ Karaman Lj., o. c., str. 15—16.

⁶⁶ Deanović A., o. c., str. 18.

⁶⁷ Mittarelli GB. et Costadoni A., o. c., str. 256.

⁶⁸ Kandler P., o. c., a. 1040.

⁶⁹ Polesini, o. c., str. 113—114.

⁷⁰ Mohorovičić A., o. c., I. c. Pojedinačno navedeni romanički objekti.

⁷¹ Košuta L., o. c., str. 125—135.

⁷² Navedena mala korektura porijekla drugog sloja arhitektonske konstrukcije Sv. Mihovila uopće ne utječe na sadržaj citirane odlične studije A. Deanovićeve o nalazu ranoromaničkih fresaka u kompleksu Sv. Mihovila.

na prijelazu u XI. stoljeće, to jest u doba, kada je, kako sam iznio, izgrađen objekt, koji analiziramo.

U toku novijih istraživanja arheološka je nauka dokazala, da se pored poznatoga starohrvatskog grobnog nalaza kraj Buzeta, koji se prema najnovijoj komparativnoj analizi datira u razdoblje od kraja VII. pa do druge polovice X. stoljeća,⁷³ i novootkrivenoga staroslavenskog grobnog nalaza u Bujama iz IX. stoljeća,⁷⁴ mogao i na južnijem području Istre, i to u Žminju, utvrditi grobni nalaz starohrvatskog sloja, koji tipski odgovara strukturi izgradnje starohrvatskih grobova na području Dalmacije, izvedenih od grubih kamenih ploča tako, da se grobni sarkofag na donjem kraju suzuje.⁷⁵ Nalaz istog tipa registriran je prije nekog vremena i u okolini Dvigrada.⁷⁶

Pri radovima, koje sam provodio na Sv. Miho-vilu, pokazala je jedna sonda, povučena u udaljenosti od 1,50 m sjeverno od početka poligone apside, a u dubini od nekih 30 cm, ostatak dviju tipičnih, grubo kalanih kamenih ploča, koje su, međutim, pri kasnijim prekopavanjima u svom položaju bile poremećene. Kako se na istočnoj strani od navedenog kompleksa jasno vidi niz humaka i umjetno uzdignutih zemljanih neravnina, postoji vjerojatnost, da bi se i na tom lokalitetu mogli konstatirati grobovi starohrvatskog tipa, i to s obzirom na indiciju, da su tu nađene spomenute ploče.

Spomenutim grobnim nalazima možemo dodati važne, arheološki utvrđene lokalitete izrazito slavenskog sloja, Rogaticu i Stari Gočan, koji su stariji od X. stoljeća, a nalaze se na pola puta između Barbana i Svetvinčenta.⁷⁷

Povežemo li spomenute nalaze Dvigrada, Žminja, Rogatice i Starog Gočana s nalazom starohrvatskih grobova na lokalitetu Lovreški na zapadnoj obali otoka Cresa, koji datiraju iz IX.—X. stoljeća,⁷⁸ dobit ćemo arheološki konstatirane starohrvatske nalaze iz IX.—X. stoljeća na liniji od Cresa preko Žminja do Dvigrada, a to znači do položaja, koji je od našeg objekta udaljen samo nekoliko kilometara.

⁷³ Marušić B., Staroslovanske in neke zgodnesrednjeveške najdbe v Istri, Arheološki vestnik VI/1, Ljubljana 1955, str. 97—107.

⁷⁴ Marušić B., Staroslovanski grob v Bujah, Arheološki vestnik VI/2, Ljubljana 1955, str. 338 do 340.

⁷⁵ Ovaj su nalaz registrirali arheolozi B. Marušić i B. Bačić iz Pule, i to dosad u predobjavi u dnevnoj štampi, ali su mi ljubazno dali gomje podatke kao rezultat svojih istraživanja, koja će objaviti u narednom broju Starohrvatske prosvjete.

⁷⁶ Ovaj nalaz registriran je također u predobjavi, kao i prethodni, te će njegovu daljem istraživanju pristupiti isti arheolozi iz Pule.

⁷⁷ Bačić B., o. c., str. 205—207.

⁷⁸ Marušić B., Staroslovanske in neke zgodnesrednjeveške i t. d., str. 108. Cella A., S. Lorenzo al Mare, Cherso 1913, str. 9. Citirani nalazi odnose se na grobove istočno od ruševnog objekta Sv. Lovre.

Osim arheološke, i historijska nam nauka pored niza općih podataka-indicija pruža i potpuno jasne dokaze o ranom naseljavanju Hrvata na područje Istre u razdoblju od prijelaza VI. u VII. stoljeće pa sve do — za nas važnog — prijelaza X. u XI. stoljeće.

Prvi podaci o prodoru Slavena u Istru potječu iz razdoblja od god. 599. pa do 611., a temelje se na pojedinim pasusima iz pisama Vatikana egzarhatu u Raveni odnosno biskupiji u Solinu.⁷⁹ Poznat je nadalje podatak, koji — iako indirektno — ukazuje na to, da se Slaveni već nakon navedenih prvih prodora zadržavaju na teritoriju Istre. Oko sredine istog stoljeća, to jest oko god. 641., papa Ivan IV. šalje opata Martina sa zadatkom, da po Dalmaciji i Istri otkupljuje kršćanske sužnjeve, koji su pali u ropstvo pogana, to jest Slavena.⁸⁰ Nadalje, i vakantnost u crkvenim shematizmima pojedinih biskupija u Istri u raznim intervalima od VII. do X. stoljeća pruža nam čvrstu indiciju za pojavu i održanje Hrvata u Istri u naznačenom razdoblju.⁸¹

Historijski dokument najvećeg značenja, koji nesumnjivo dokazuje postojanje i stabilnu naseljenost Slavena na cijelom tlu Istre izvan utvrđenih gradova, kao i njihov dominantan udio na području poljoprivredne proizvodnje, jest poznata isprava o skupštini, koju su izaslanici franačkog cara Karla Velikog održali na rijeci Rižani god. 804.⁸² Ekonomski i politički sukob velike žestine, o kojem se na skupštini raspravljalo, sukob između snažnih ali ugroženih gradova s jedne strane i vojvode Ivana, odnosno slavenskog puka, koji je bio kompaktno nastanjen širom izvangradskog tla Istre s druge strane, dokazuje nam upravo značenje slavenskog elementa. Dokaz za širinu rasprostranjenosti Slavena u Istri u vrijeme izbijanja sukoba pruža nam činjenica, što u tužbi sudjeluju svi gradovi zapadne Istre.

Mnogi podaci i indicije pokazuju nadalje, da se u doba razvoja feudalizma u toku IX. i X. stoljeća jasno može uočiti stabilno održanje Hrvata na tlu Istre,⁸³ i još više, da su područje srednje Istre (oko Pićana) i istočne obale Istre suvremenici smatrali za dio Hrvatske.⁸⁴

⁷⁹ Hist. n. J., VI, 8, str. 218.

Benussi B., o. c., str. 87—88.

Barada M., o. c., str. 11—12.

Kirac L., o. c., str. 30—33.

Kostrenčić M., o. c., str. 93—95.

⁸⁰ Hist. n. J., VI, 8, str. 218.

Kirac L., o. c., str. 33—34.

Kostrenčić M., o. c., str. 106—107.

⁸¹ Kirac L., o. c., str. 34—36.

⁸² Kandler P., o. c., a. 804.

Benussi B., o. c., str. 102—106.

Hist. n. J., VI, 8, str. 219—220.

Kirac L., o. c., str. 47—81.

⁸³ Hist. n. J., VI, 8, str. 220.

Novak G., o. c., str. 95.

Kirac L., o. c., str. 83—106.

⁸⁴ Kirac L., o. c., str. 93—94.

Naročito važan historijski dokument pruža nam darovnica, koju je izdao već spomenuti porečki biskup Engelmar 7. kolovoza 1030., gdje spominje cestu pod nazivom »*via Sclava*«, koja vodi iz Poreča prema Pazinu i Sv. Lovreču.⁸⁵ To znači, da je na prijelazu iz X. u XI. stoljeće pokrajinski teritorij uz liniju ceste Poreč—Sv. Lovreč, kao i uz nastavak spomenute ceste preko Gračišća i Pićana,⁸⁶ bio tako ekskluzivno nastanjen Slavenima, da spomenutu cestu u citiranom izvoru sam porečki biskup naziva slavenskom. Ističem činjenicu, da ta cesta u sektoru Sv. Lovreča prolazi svega nekih šest kilometara od mjesta, na kojem je izgrađen naš objekt Sv. Mihovila.

Dalji dokaz, da su se Hrvati vrlo rano nastanili na području srednje i južne Istre (koje nas u ovoj analizi zanima), pruža nam toponomastika. Studirajući razvoj naselja na otoku Cresu, naišao sam na podatak, da se naziv naselja *Dragozetići* (na sjevernom Cresu) razvio od staroga slavenskoga ličnog imena *Dragozet*, i da se citirano mjesto prema tome mora smatrati za staro slavensko porodično naselje.⁸⁷ Pri terenskom radu na području Istre naišao sam na dalja dva naselja istog imena. Prvo se nalazi u istočnom dijelu Istre nedaleko ceste, koja vodi iz Barbana prema Sanvinčentu odnosno Žminju na trećini puta polazeći iz Barbana,⁸⁸ a drugo u zapadnijem dijelu srednje Istre, otprilike na pola puta uz cestu, koja vodi iz Kanfanara u Sv. Lovreč Pazenatički.⁸⁹ Prema tome, i na tlu Istre nailazimo na stara slavenska porodična naselja, koja ponovo potvrđuju jasan pravac održanja staroga slavenskoga naseljavanja od istočnih obala Istre (pristupačnih u zaljevima Plomina, Raše i Budave) pravcem preko Kanfanara sve do područja Sv. Lovreča Pazenatičkog. To je u širem smislu isto područje, kojim prolazi — god. 1030. citirana — »*via Sclava*«. Naglasio sam, da je na području toga osnovnog prodora Slavena izgrađen i objekt, koji analiziramo (drugi sloj Sv. Mihovila), i to iznad položaja, gdje je naš puk, prodirući plodnom Limskom dolinom, dopro do najdubljeg zatona Limskog zaljeva. Tu su Slaveni došli u kontakt sa zapadnom obalom Istre, ali na položaju sakrivenom, rijetko naseljenom i udaljenom od jakih romanskih uporišta Poreča i Rovinja. Za ovaj nam navod toponomastika pruža dalji dokaz, jer je i sam

oblik naziva *Sutlovreč* za Sv. Lovreč Pazenatički nastao najkasnije u X. stoljeću,⁹⁰ a i u samom Limskom zaljevu naziv vrha *Mulem* na obali Limskog zaljeva pokazuje starost svoga postanka.⁹¹

Prema razvoju svoga jezičnog oblika mnogi nazivi naselja na području Istre potječu iz najstarijeg razdoblja doseljenja Slavena, kao na primjer *Labin*, *Plomin*, *Raša*, *Pazin* i drugi,⁹² dok se između ostalih za naziv *Piće* navodi, da potječe iz predmletačkog razdoblja,⁹³ što sve zajedno s gledišta toponomastike upotpunjuje našu dokumentaciju.

Na kraju, i lingvistika nam svojim najnovijim istraživanjima na tom području pruža jednako vrijedne dokaze, da je nesumnjivo postojala kompaktna naseljenost Hrvata na cijelom području Istre u vremenu prije X. stoljeća.⁹⁴

Na temelju prikazane naučno dokumentirane situacije mogla se postaviti teza o pripadnosti nekih nalaza keramike iz *Vrsara* i zapadne Istre srednjem slavenskom gradišnom sloju,⁹⁵ iako je taj problem još otvoren.⁹⁶

Iznio sam pojedinačno nekoliko dokaza o starosti naseljavanja Hrvata u Istri zbog toga, što nam, kako sam već naveo, pojedine nauke u tom predmetu na prvi pogled pružaju tek fragmentaran dokazni materijal, a u kratkim crtama iznesena suma svih argumenata s područja različitih nauka (arheologije, historije, toponomastike, lingvistike, historije arhitekture) pruža dokaz pune naučne vrijednosti o kompaktnom postojanju žitelja Hrvata na području Istre, na kojem sam analizirao nalaz arhitektonskog kompleksa Sv. Mihovila, i to u razdoblju između IX. i X. stoljeća, dakle u doba, kad je, u okviru citiranog kompleksa, kako sam prikazao, nastao za nas osobito važan drugi sloj starohrvatskog tipa.

Ako sumiramo najvažnije iznesene činjenice, vidjet ćemo, da se postepeno prodiranje slavenskog puka na Kvarnerske otoke i u srednju Istru u razdoblju od prijelaza VI. u VII. stoljeće odvija tako intenzivno, da taj puk u razdoblju između IX. i X. stoljeća postaje istaknut etnički faktor na pokrajinskom (izvangradskom) dijelu navedenog područja. Razumljiva je s tim u vezi poznata činjenica, da u ovakvim zabačenim predjelima u navedenom vremenu naš puk apsorbira ostatke starijega, u to doba autohtonog, poluromaniziranog ilirskog ži-

⁸⁵ *Kirac L.*, o. c., str. 104, 208.
Hist. n. J., VI, 8, str. 219.

Benussi B., o. c., str. 126, 334.

⁸⁶ *Kandler P.*, *Notizie storiche di Montona*, Trieste 1875, str. 66—69.

⁸⁷ *Skok P.*, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb 1950, str. 38—39.

⁸⁸ Naznačeno naselje nalazi se ubilježeno u specijalnoj geografskoj karti nedaleko raskrsnice ceste, koja se dolazeći iz Barbana razdvaja prema Sanvinčentu odnosno Žminju.

⁸⁹ I ovo se naselje nalazi ubilježeno u specijalnoj geografskoj karti uz cestu Kanfanar—Sv. Lovreč Pazenatički.

⁹⁰ *Popović I.*, *Lingvistika o vremenu naseljavanja Hrvata u južnu Istru*, *Riječka revija* 4, Rijeka 1956, str. 138.

⁹¹ *Popović I.*, o. c., str. 139.

⁹² *Hist. n. J.*, VI, 8, str. 219.

Popović I., o. c., str. 138.

⁹³ *Hist. n. J.*, VI, 8, str. 219.

⁹⁴ *Popović I.*, o. c., str. 137—141.

⁹⁵ *Karaman Lj.*, *O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre*, *Hist. zbornik* II, Zagreb 1949, str. 116.

⁹⁶ *Marušić B.*, o. c., str. 117—119.

teljstva. Na taj način Hrvati poprimaju izvjesne elemente materijalne kulture starosjedilaca i te elemente spajaju sa snagom vlastitoga stvaralačkog potencijala. Ukratko, s pomoću iznesene analize mogao sam prikazati rezultate takva sinteziranja ilirskih i staroslavenskih arhitektonskih komponenata, koje su održane u definiciji pučkih suhozidnih nastamba hrvatskog puka na otocima zapadnog Kvarnera. Na taj se način indirektnom metodom analize dolazi do predodžbe o procesu kreativnog razvoja starohrvatske arhitektonske djelatnosti u prvim stoljećima nastavanja novog tla uz obalu Jadrana, na što sam već ukazao u nekim ranijim studijama.⁹⁷ Time smo prikazali, da je i područje zapadnih otoka Kvarnera bilo poprištem razvojnog procesa u definiciji starohrvatske pučke arhitekture s karakteristikom transformiranja na suhozidnu kamenu konstrukciju.

U daljem razvoju, kad je nastupila potreba za definiranjem trajnijih i istaknutijih građevina, nastaju ponajprije na izvangradskom tlu otočne skupine Kvarnera i na području srednje Istre konstruktivna rješenja, u kojima se jasno očituje snaga početnoga kreativnog snalaženja pučkih majstora u izgradnji objekata od masivnoga vezanog zida. U njihovim se ostvarenjima katkada naziru i neki primijenjeni elementi razvijenoga i reprezentativnog graditeljskog umijeća, ali srž kreativ-

⁹⁷ Mohorovičić A., Analiza razvoja pučkih nastamba i t. d., str. 387—399.

Mohorovičić A., Razvoj nastamba i naselja i t. d., str. 349—379.

Mohorovičić A., Analiza razvoja urbanističke strukture naselja na otocima zapadnog Kvarnera, Ljetopis Jug. akad. knj. 61, 1956, str. 461—493.

ne vrijednosti prikazanih pučkih objekata leži u slobodi invencije, često protkane naivnom i rustikalnom improvizacijom. Navedena pučka ostvarenja nastaju, kako smo vidjeli, na tlu, na kojem u vrijeme njihove izgradnje u etničkom pogledu već jasno dominira naš hrvatski puk. Stoviše, prostorni, oblikovani, konstruktivni i strukturalni elementi navedenih pučkih ostvarenja nalaze analogije jedino unutar kruga istodobnih ostvarenja starohrvatskog arhitektonskog stvaranja, a potpuno se razlikuju od ostalih, za širi krug jadranskog područja tipičnih arhitektonskih kreacija sveukupnoga srednjovjekovnog razdoblja.⁹⁸

Prikazanu analizu iznio sam zbog toga, što ona bitno utječe na poznavanje područja, na kojem se razvija kreativni tip starohrvatske arhitekture. Dok se dosad smatralo, da je sjeverozapadna granica pojave starohrvatske arhitekture područje otoka Krka, provedenom sam analizom prikazao, da je hrvatski narod, iako u vrlo teškim historijskim prilikama, probijajući sebi put na nova područja obitavanja, ostvarivao arhitektonske kreacije, koje se na prikazanom tlu zapadnog Kvarnera i Istre odlikuju istim karakterom spontanosti, naivne nepravilnosti i adaptabilnosti, ali istodobno i snagom prostorne kreacije, pune intimne ljepote i rustikalne monumentalnosti, kao i poznati objekti starohrvatskog razdoblja na tlu Dalmacije i istočnog Kvarnera.

⁹⁸ Mohorovičić A., Problem tipološke klasifikacije objekata i t. d. Prikazujem tipološku klasifikaciju objekata srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera na temelju dosad snimljenih otprilike 300 objekata.

NAPOMENA: sve je prikazane objekte na terenu snimila pod vodstvom prof. Andre Mohorovičića ekipa studenata arhitekture. — Slike snimio prof. Andre Mohorovičić. — Nacrte izradila ing. arh. Vanda Mohorovičić. Slike izradio student arh. Olaf Pajalić.

RÉSUMÉ

L'ensemble des créations populaires, construites sur tout le territoire de la Croatie dalmate aussi bien que dans l'enceinte des murailles des villes isolées de la Dalmatie byzantine, depuis la transition du VIIIe siècle au IXe jusqu'à la seconde moitié du XIe, est désigné dans l'histoire sous le nom de l'architecture vieille-croate. Le caractère propre de cette architecture est dans la richesse de variation des concepts relatifs à l'espace libre aussi bien que dans le traitement rustique de la construction. En dehors de l'enceinte de remparts des villes fortifiées du thème byzantin de Dalmatie, les constructeurs de ces objets étaient des Croates, alors qu'à l'intérieur des villes que nous venons de mentionner, les constructeurs de ce type d'architecture étaient probablement des Illyriens romanisés, qui s'y étaient réfugiés devant l'invasion croate, mais aussi des Croates dont l'infiltration dans les villes fortement dépeuplées commençait de bonne heure à se manifester. Quant à la limite septentrionale de l'extension territoriale de l'architecture vieille-croate, on l'a identifiée jusqu'ici avec celle de la région de l'île de Krk inclusivement.

Cependant, les recherches les plus récentes, effectuées dans la zone des îles occidentales du golfe de Quarnéro aussi bien qu'en Istrie, nous permettent d'envisager les deux problèmes complexes relatifs à l'architecture vieille-croate sous un jour nouveau.

Le premier de ces deux problèmes est de savoir comment les Croates ont-ils construit sur le sol de leur nouvel habitat, au VIIe et au VIIIe siècles, c'est à dire à l'époque déterminée par leur établissement dans le pays d'une part, et l'apparition des premiers objets de construction stables et conservés, remontant au commencement du IXe siècle, de l'autre part. Ce sont surtout les trouvailles archéologiques découvertes dans les îles du Quarnéro occidental qui nous permettent de voir plus clairement dans ce problème. Aussi l'auteur a-t-il pu constater dans les îles de Cres et de Lošinj, plus précisément dans les localités de Kosičina, Ustrine et Nevezine, des restes d'objets céramiques, témoignant de l'existence simultanée des caractères appartenant à l'habitat illyrien dont le plan, à forme de parallélogramme, est construit en pierres sèches. Comparaison faite avec les anciennes habitations du peuple croate dont la construction en pierres sèches, dans des localités isolées de l'île de Cres (p. e. à Niska) et des îlots voisins de Susak, Vele Srakane et Male Srakane, s'est poursuivie jusqu'au début du XXe siècle, l'auteur était à même de constater une identité presque totale existant entre l'architecture illyrienne et l'architecture populaire croate quant au type des solutions apportées à l'espace, au plan et à la construction.

D'autre part, la construction de la charpente du toit en bois employée par l'architecture populaire croate, se trouve être identique avec l'ancien type slave tel qu'il a été constaté en territoire polonais, à Parsęk. Cette comparaison nous démontre que les formes de l'architecture appliquées par les Croates du VIIe et du VIIIe siècle, doivent être cherchées dans l'intervalle — à peu près insignifiant au point de vue typologique, — entre les constructions illyriennes et les constructions populaires croates en pierres sèches conservées, et que les Croates ont adoptées des Illyriens; ou, en d'autres termes, dans l'intervalle entre les anciennes constructions slaves et les constructions de la charpente du toit en bois que les Croates ont gardées comme une vieille tradition slave.

Le second problème complexe qui s'est posé à la suite de ces investigations archéologiques était de déterminer l'étendue territoriale de l'extension du type de l'architecture vieille-croate dont il est question ici, notamment dans la direction nord-ouest, le long de la côte yougoslave de l'Adriatique. Les trouvailles repérées dans la partie sud de l'île de Cres (Suplatunski, Osorski dolac, Osor) et dans la région ouest de l'Istrie (deuxième couche de Sv. Mihovlj, au-dessus du golfe de Lim) ont démontré la possibilité d'élargir la région de l'extension des objets de l'architecture vieille-croate au nord-ouest de l'île de Krk, jusqu'à la partie occidentale de la péninsule de l'Istrie. En plus, on peut établir avec certitude que tous les environs des localités où se trouvent les objets mentionnés, ont été habités, à l'époque de leur construction au cours du IXe et du Xe siècles, par des Croates en masse compacte, ainsi qu'il est prouvé par les résultats obtenus par des recherches archéologiques, historiques, toponymiques, linguistiques et de l'histoire de l'architecture. On peut, par conséquent, conclure que les constructeurs de ces objets devaient être précisément des Croates.

1

2

1. — *Pučke kuće na Velikim Srakanama*
 2. — *Kompleks Sv. Mihovila nad Limskom dragom*
 3. — *Detalj zazidanih vrata na Sv. Mihovilu nad Limskom dragom*
 4. — *Nutrina Sv. Mihovila nad Limskom dragom*
 5. — *Detalj diskontinuiteta u nutrini Sv. Mihovila nad Limskom dragom*
 6. — *Detalj potpornja na objektu Sv. Mihovila nad Limskom dragom*

3

4

5

6

